

Ніна Іванівна ПАЛЯНИЧКО

кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
Національна академія аграрних наук України
E-mail: npalyanichko@yandex.ru

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ІНФРАСТРУКТУРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ ЗБАЛАНСОВАНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

Паляничко, Н. І. Напрями розвитку інфраструктури функціонування фінансово-економічних інструментів збалансованого сільськогосподарського землекористування [Текст] / Ніна Іванівна Паляничко // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярощук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2017. – Том 27. – № 1. – С. 67-72. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Унікальність розвитку процесів землекористування в Україні обумовлюється, наявністю оптимального поєднання умов і факторів, від яких прямим чином залежить рентабельність рослинництва – це сприятливі ґрунтово-кліматичні умови. Але ситуацію обтяжено багаторічним кризовим становищем виробничо-економічного, суспільно-економічного, еколого-економічного характеру, що заважає збалансованому розвитку землекористування. Нарощування обсягів виробництва певних видів сільськогосподарських культур та показників рентабельності в секторі рослинництва досягнуто за рахунок зниження рівня природної родючості земель. Економічні прибутки сплачено незбалансованою структурою територіальної організації господарства і удобрення, застосуванням екстенсивних технологій. Виправлення сучасного стану потребує управлінських рішень та раціонального використання обмежених фінансових ресурсів, що вбачається можливим досягти шляхом удосконалення еколого-економічного механізму збалансованого рівня землекористування. А саме: потребує удосконалення система фінансово-економічних інструментів, яка покликана виконувати функції інфраструктури для забезпечення функціонування всієї системи на належному рівні.

Мета – визначити аспекти удосконалення системи фінансово-економічних інструментів у межах еколого-економічного механізму як інфраструктури забезпечення збалансованого сільськогосподарського землекористування.

Метод (методологія). Аналізу й синтезу, абстрактно-логічний, статистичного аналізу, графічний.

Результати. Розвиток еколого-економічного механізму впровадження стратегії забезпечення прийняттого рівня агроекологічної безпеки в Україні потребує опрацювання системи економічних інструментів, які одночасно виконують інфраструктурні функції щодо досягнення збалансованого рівня землекористування. У роботі запропоновано схему еколого-економічного механізму впровадження стратегії регулювання ринку земель в Україні, за якою здійснено спробу поділу фінансово-економічних інструментів за групами спонукальних і заохочувальних, які виконують інфраструктурні функції для забезпечення збалансованого рівня сільськогосподарського землекористування.

Важливим аспектом удосконалення еколого-економічного механізму досягнення прийняттого рівня агроекологічної безпеки регіонів будь-якого таксономічного рівня є розробка і впровадження інструменту страхування ризиків сільськогосподарського землекористування, що потребує розробки теоретико-методологічних аспектів та удосконалення нормативно-законодавчого поля. А саме: на часі є прийняття закону «Про екологічне страхування», який ураховуватиме проблеми забезпечення збалансованого рівня використання сільськогосподарських земель.

Ключові слова: збалансоване сільськогосподарське землекористування; прийнятний рівень агроекологічної безпеки; фінансово-економічні інструменти; інфраструктура функціонування; страхування ризиків землекористування.

Nina Ivanivna PALIANYCHKO

PhD in Economics,
Senior Research,
National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine
E-mail: npalyanichko@yandex.ru

**TRENDS OF DEVELOPMENT OF INFRASTRUCTURE
OF FINANCIAL AND ECONOMIC INSTRUMENTS FUNCTIONING
OF SUSTAINABLE AGRICULTURAL LAND TENURE**

Abstract

Introduction. *The uniqueness of the processes of land tenure development in Ukraine is conditioned by the presence of an optimum combination of conditions and factors. The profitability of crop depends on these factors. Among them we can distinguish the favourable combinations of soil and climatic conditions. But the situation is burdened by many crisis situation of industrial and economic, social and economic, ecological and economic nature that prevents a balanced development of the land tenure. The increase in production of certain crops and the profitability of crop sector has been achieved by reducing the natural fertility of the land. Economic gains are paid by the unbalanced structure of territorial management and fertilization, the use of old extensive technology. Correction requires existing the state administrative decisions and rational use of limited financial resources. It will be possible to achieve by improving environmental and economic mechanisms of sustainable land tenure. Specifically, the system needs improving financial and economic instruments, which aim to serve as the infrastructure for the entire system properly.*

Purpose. *The article aims to identify the aspects of improving the system of financial and economic instruments within the ecological and economic mechanism as the infrastructure for sustainable agricultural land tenure implementation.*

Method (methodology). *The method of analysis and synthesis, abstract and logical method, method of statistical analysis, graphic methods have been used in this research.*

Results. *The development of environmental and economic mechanism of implementation of the strategy to ensure an acceptable level of agro ecological safety in Ukraine needs to study the system of economic instruments simultaneously perform infrastructure functions to achieve a balanced level of land use. The paper presents the scheme of ecological and economic mechanism of implementation strategies of land market regulation in Ukraine. According to this scheme it is made an attempt to separate the financial and economic instruments for motivation and encouragement of groups that perform infrastructure functions to ensure a balanced level of agricultural land. An important aspect of improving the ecological and economic mechanism for achieving an acceptable level of agro ecological safety in regions of any taxonomic level is the development and implementation of risk insurance instrument of agricultural land. It requires the development of theoretical and methodological aspects and improvement of the legislative field. Specifically, it is necessary to adopt the law "On Environmental Insurance". It has to consider the problems of sustainable use of agricultural land.*

Keywords: *sustainable agricultural land tenure; acceptable level of agro ecological safety; financial and economic tools; infrastructure of functioning; land tenure risks insurance.*

JEL classification: Q1, Q15, R52

Вступ

Унікальність розвитку процесів землекористування в Україні обумовлюється насамперед наявністю оптимального поєднання умов і факторів, від яких прямим чином залежить рентабельність рослинництва, – це сприятливі ґрунтово-кліматичні умови. Але ситуацію обтяжено багаторічним кризовим становищем виробничо-економічного, суспільно-економічного, еколого-економічного характеру, що упереджує збалансований розвиток землекористування. Наслідком незбалансованого еколого-економічного розвитку суспільних відносин є загострення рівня ризиків еколого-економічної і продовольчої безпеки країни. Нарощування обсягів виробництва певних видів сільськогосподарських культур та показників рентабельності в секторі рослинництва досягнуто за рахунок зниження рівня природної родючості земель. Таке становище призводить до суттєвого погіршення показників агрохімічного стану ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення. Економічні прибутки сплачено незбалансованою структурою територіальної організації господарства і удобрення, застосуванням екстенсивних технологій. виправлення сучасного стану потребує управлінських рішень та раціонального використання обмежених фінансових ресурсів, що вбачається можливим досягти шляхом удосконалення еколого-економічного механізму збалансованого рівня землекористування. А

саме: потребує удосконалення система фінансово-економічних інструментів, яка покликана виконувати функції інфраструктури для забезпечення функціонування всієї системи на належному рівні.

Мета статті

Мета статті – визначити аспекти удосконалення системи фінансово-економічних інструментів в межах еколого-економічного механізму як інфраструктури забезпечення збалансованого сільськогосподарського землекористування.

Виклад основного матеріалу дослідження

Сучасний спосіб ведення рослинництва спрямований на отримання прибутків, здешевлення собівартості виробництва продукції і у підсумку має деструктивний вплив не лише на ґрунти, а спричинює динамічні негативні зміни у всіх компонентах ландшафту. Економічні ефекти від наслідків окресленої ситуації із землекористуванням важко піддаються обчисленню. Достатньо розглянути обсяги винесення сільськогосподарськими культурами корисних речовин з урожаєм, наприклад, 1 т сухої речовини видаленої з поля озимої пшениці містить у середньому 26,7 кг азоту, соняшник – 40,7 кг N/т, соя – 61,7 кг N/т сухої речовини [1]. Це призводить до високих показників середньорічних обсягів мінералізації гумусу при вирощуванні врожаїв: озимих зернових – 1,35 т/га, цукрових буряків – 1,59 т/га, кукурудзи 1,59 т/га [2, С. 184]. Ситуація обтяжується суттєвим скороченням поголів'я ВРХ у 7 разів (в агропідприємствах у 17 разів) за період незалежності, що призводить до скорочення обсягів внесення гною у сільськогосподарські землі майже у 27 разів та на 28,6 % у 2015 р. відносно обсягів внесення у 1990 р і 2005 р. відповідно. Крім того, скорочення підгалузі тваринництва обумовлює скорочення площ під посівами однорічних та багаторічних трав у 2,3 та 1,7 раза, луків та пасовищ на 110 тис. га станом на 2015 р. порівняно з 2005 р., що призводить до посилення антропогенного навантаження на рівень агроекологічної безпеки в результаті диспропорцій у динаміці структури земельних угідь та категорій землекористування України.

Відсутність мотивації у господарюючих суб'єктів щодо природоохоронної діяльності не стимулює ощадливого ставлення до землі. Свідченнями незбалансованого землекористування є диспропорції у структурі земельних угідь, порушення вимог сівозмін, що призводить до збільшення площ деградованих земель. За даними Держгеокадастру, на сьогодні потребують консервації 1 млн 50 тис. га сільськогосподарських земель, з них деградованими є 562,7 тис. га, малопродуктивними – 475,6 тис. га, техногенно забрудненими – 11,8 тис. га. Крім того, потребують рекультивації майже 143 тис. га, поліпшення – 266,2 тис. га. Станом на 01.01.2016 р. консервація земель проведена лише на площі 85,3 тис. га (8,1 % від потреби), заходи з поліпшення земель упроваджено тільки на 46,8 тис. га, що становить лише 17,5 % площ від необхідних, з яких лише 26 тис. га припадає на ріллю).

Виправлення ситуації з метою відновлення і збереження родючості ґрунтів на сільськогосподарських угіддях неможливе без упровадження комплексу науково обґрунтованої системи заходів, що потребує розробки і прийняття державної програми використання і охорони земель. Крім того, державні програми галузевого розвитку є базовими важелями у нормативно-правовому полі для визначення обсягів фінансових надходжень на розвиток секторів економічної діяльності. Розробка комплексу заходів з відтворення і збереження родючості земель сільськогосподарського призначення в межах такого документу потребує науково обґрунтованого системного підходу, що буде забезпечувати як законодавчо-правову, так і фінансово-економічну підтримку з боку держави. Фінансово-економічні інструменти, за допомогою яких формуються обсяги і напрямки фінансово-матеріальних потоків, можуть виконувати як стимулювальну, так і спонукальну роль для досягнення збалансованого рівня землекористування.

Організаційно-економічною платформою цієї програми вбачається вирішення проблеми запровадження прозорого ринку земель на основі суворого дотримання вимог нормативно-законодавчого поля. Ключовим компонентом цієї системи виступає незалежний моніторинг на основі прозорого функціонування системи інформаційних потоків як щодо комплексної періодичної оцінки і фіксації стану агроекологічних характеристик земель, усіх юридичних аспектів прав власності на земельні ділянки, так і контролю господарюючих суб'єктів щодо способів ведення господарства. Останнє стосується не лише дотримання науково обґрунтованої структури земельних угідь у межах регіонів будь-якого таксономічного рівня, а і сівозмін, розширення площ під травами та багаторічними насадженнями, у тому числі і лісосмугами.

Упровадження ринку земельних ділянок на засадах прозорості і вільної конкуренції потребує розвитку еколого-економічного механізму, який на основі удосконалення інфраструктури функціонування фінансово-економічної системи економічних інструментів створює умови для досягнення збалансованого рівня землекористування і забезпечення прийнятного рівня агроекологічної безпеки (рис. 1).

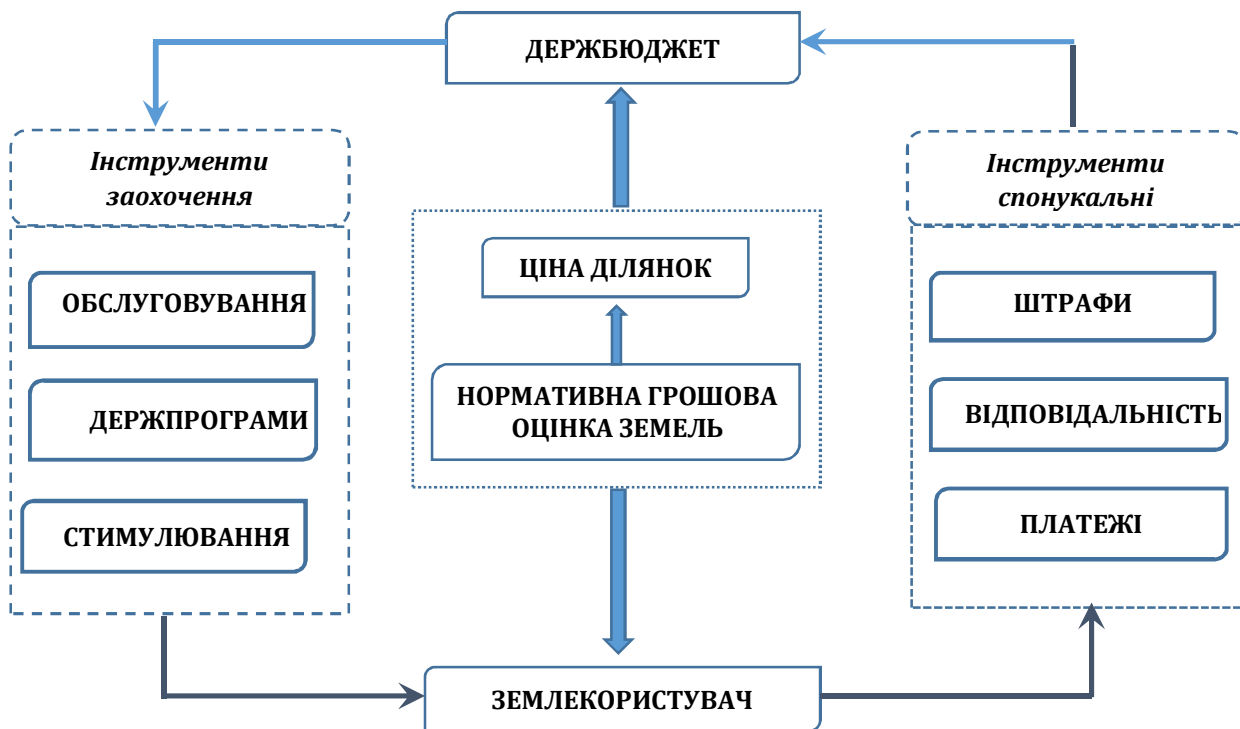

Рис. 2. Схема еколого-економічного механізму впровадження стратегії регулювання ринку земель в Україні

**Опрацьовано автором на основі [3].*

Інакше кажучи, комплекс фінансово-економічного інструментарію виконує інфраструктурні функції, якщо зважати на визначення цього поняття від латинського (від лат. *infra* — «нижче», «під» та лат. *structura* — «будівля», «розташування») і розглядати її сутність як покликання створювати всі необхідні умови, необхідні для функціонування діяльності об'єкта у штатному режимі. У нашому випадку об'єктом виступає процес використання земель сільськогосподарського призначення. Тобто необхідно створити умови (правила) для досягнення збалансованого рівня сільськогосподарського землекористування.

Ключову роль у системі еколого-економічного механізму має нормативно-правова оцінка земельних ділянок, яка лежить в основі встановлення їх ринкової ціни. Постановою Кабінету Міністрів України № 831 від 16 листопада 2016 р. затверджено підготовлену фахівцями Держгеокадастру Методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення [4], яка набуває чинності з березня 2017 р. Опрацьований підхід запроваджує до використання нормативну шкалу капіталізованого рентного доходу за відповідними сільськогосподарськими угіддями, враховує якісні показники ґрунтів, започатковує прозорий, гнучкий і адекватний спосіб нормативної грошової оцінки земельних ділянок. Ефективного функціонування вказаного економічного інструменту потребують процеси регулювання земельних відносин при зміні власника, при даруванні земельної ділянки, передачі її у спадок чи під заставу. Цей інструмент виступає базовим для операцій оподаткування земельних ділянок, встановлення розміру орендної плати, а також при визначенні втрат агровиробництва у разі зміни цільового використання землі для несільськогосподарського використання.

Для впровадження ефективного прозорого обігу земельних ділянок ринкового характеру потребують доопрацювання групи фінансово-економічних інструментів, якими визначається оперативність впливу еколого-економічного механізму. Умовно їх можна згрупувати за характером впливу на спонукальні і заохочувальні відносно користувача ділянки.

Групу спонукальних інструментів формують:

- фінансові платежі – земельний податок, орендна плата за земельну ділянку різних форм власності, сплата єдиного податку;
- штрафні стягнення – за самовільне використання земельних ділянок чи їх нецільове використання, забруднення чи порушення земельної ділянки, зняття родючого шару без спеціальних дозволів, порушення земельного законодавства тощо;
- економічна відповідальність за збитки при вилученні ділянок, плата за встановлення земельного сервіту.

-
- Група заохочувальних інструментів спрямована на стимулювання впровадження ринкового обігу земельних ділянок зі збереженням прийняттого рівня агроекологічної безпеки:
 - економічні стимули – комплексна система податкових і кредитних пільг чи вивільнення від плати землекористувачів, які власними зусиллями впроваджують на ділянках програмні заходи з охорони земель і відтворення їх родючості (рекультивациі, консервації деградованих і малопродуктивних земель, погіршення стану яких відбулось не з вини теперішнього користувача);
 - інфраструктурні витрати на розроблення документації та проведення робіт з оцінювання ділянок; справляння державного мита за процес укладання договорів чи надання платних адміністративних послуг державними органами земельних ресурсів;
 - використання за бюджетними програмами щодо впровадження ринкового обігу земельних ділянок та охорони земель; використання коштів від накладання штрафних санкцій.

Окреме місце займає інструмент страхування ризиків землекористування, практичне впровадження якого потребує державної підтримки у вирішенні проблеми досягнення прийняттого рівня агроекологічної безпеки. Передбачається, що вказаний вид страхової діяльності має попереджувати загрози втрати родючості ґрунтів сільськогосподарського призначення, що є результатом впливу природних чи техногенних факторів. Вплив цих негативних факторів призводить до зниження врожайності культур та/або втрати доходів агровиробниками через зміни суспільно-правового характеру. З огляду на підходи у фаховій літературі щодо визначення мети екологічного страхування [5], можна стверджувати, що метою страхування ризиків сільськогосподарського землекористування є страхування цивільної відповідальності землекористувачів за шкоду, заподіяну третім особам та компенсація збитків (втрачених прибутків) агровиробників унаслідок погіршення якісних показників ґрунту за умови використання науково-обґрунтованих підходів та технологій землекористування. Причому відшкодування третім особам повинно бути обов'язковим.

Базовим принципом функціонування механізму екологічного страхування є принцип обопільної вигоди, двосторонньої зацікавленості між сторонами страхового договору. Землекористувач зацікавлений у передачі відповідальності за наслідки перш за все у грошовому вимірі, від настання страхового випадку, а страхувальник – у збільшенні обсягів страхових внесків. Ставка страхового внеску є прямо залежною від ймовірності настання страхового випадку і водночас збільшення обсягів потенційних виплат страхових премій змушує страховика докладати зусиль щодо зниження рівня цього ризику. Цим стимулюється активізація моніторингової, аудиторської чи будь-якої форми контролюючої діяльності процесу землекористування, яка має стимулювати дотримання вимог досягнення збалансованого рівня землекористування, що є ключовою компонентою забезпечення прийняттого рівня техногенно-агроекологічної безпеки.

Забезпечення прозорості функціонування інструменту страхування ризиків сільськогосподарського землекористування потребує доопрацювання і законодавчого закріплення низки важливих питань. Насамперед на порядку денному стоїть питання про прийняття проекту Закону України «Про екологічне страхування» [6], текст якого запропоновано до розгляду Верховній Раді України ще у 2002 р. На нашу думку, наявний текст проекту цього документа, з урахуванням суспільно-економічних трансформацій, що відбулись за останні 15 років, потребує змін. Багато проект Закону доповнити статтею, яка б регулювала питання страхування ризиків сільськогосподарського землекористування. Крім того, потребують розробки і затвердження порядку та умов надання державної підтримки для здешевлення страхових платежів, затвердження переліку страхових ризиків, визначення частки страхових платежів, яка повинна компенсуватися з Держбюджету [7, с. 39]. У такому ключі логічно виглядає необхідність встановлення «базової лінії» для визначення якісних характеристик ґрунтів на землях, які підлягають страхуванню і тих параметрів врожайності, які можуть бути отримані за певних ґрунтово-кліматичних умов при умові дотримання оптимальних агротехнологічних вимог. Якщо ж, незважаючи на зусилля агровиробників при використанні всього спектру технологічних норм і правил, відбувається недоотримання врожаю, то такі ситуації можна вважати страховим випадком.

Поштовхом стане опрацювання законодавчо закріплених вимог зі встановленим рівнем фінансово-економічної відповідальності за порушення норм збалансованого способу використання земель сільськогосподарського призначення, який є ключовим компонентом у вирішенні проблеми забезпечення прийняттого рівня агроекологічної безпеки.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Розвиток еколого-економічного механізму інструменту впровадження стратегії забезпечення прийняттого рівня агроекологічної безпеки в Україні потребує опрацювання системи економічних інструментів, які одночасно виконують інфраструктурні функції щодо досягнення збалансованого рівня землекористування. Це на тлі удосконалення нормативно-законодавчого поля сприятиме ефективному вирішенню завдань і заходів державної земельної політики в ринкових умовах. Ключовим компонентом виконання цих задач є розробка і практичне впровадження програми використання і охорони земель як

на державному, так і регіональному рівнях за умови функціонування моніторингу якісного стану ґрунтів та стану їх використання.

У роботі запропоновано схему еколого-економічного механізму впровадження стратегії регулювання ринку земель в Україні, за якою здійснено спробу поділу фінансово-економічних інструментів за групами спонукальних і заохочувальних, які виконують інфраструктурні функції для забезпечення збалансованого рівня сільськогосподарського землекористування.

Важливим аспектом удосконалення еколого-економічного механізму досягнення прийнятного рівня агроекологічної безпеки регіонів будь-якого таксономічного рівня є розробка і впровадження інструменту страхування ризиків сільськогосподарського землекористування, що потребує розробки теоретико-методологічних аспектів та удосконалення нормативно-законодавчого поля. А саме: на часі є прийняття закону «Про екологічне страхування», який враховуватиме проблеми забезпечення збалансованого рівня використання сільськогосподарських земель.

Список літератури

1. Прістер, Б. С. Довідник з агрохімічного та агроекологічного стану ґрунтів / Б. С. Прістер, Б. С. Носко. – Київ: Урожай, 1994. – 336 с.
2. Тарарико, Ю. О. Формирование устойчивых агроэкосистем / Ю. О. Тарарико. – К.: ДИА, 2007, – 560 с.
3. Національна доповідь щодо завершення земельної реформи / за наук. ред. Л. Я. Новаковського. – К.: Аграр. наука, 2015. – 48 с.
4. Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення [Електронний ресурс]: постанова Кабінету Міністрів України № 831 від 16.11.2016 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/831-2016-p>.
5. Галушкіна, Т. П. Екологічний менеджмент та аудит / Т. П. Галушкіна, Л. М. Грановська, Р. А. Кисельова. – Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2013. – 456 с.
6. Проект Закону про екологічне страхування http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=1046&skl=5.
7. Організаційно-економічні інструменти державної аграрної політики в Україні: аналіт. доп. / В. М. Русан, О. В. Собкевич, А. Д. Юрченко. – К.: НІСД, 2012. – 88 с.

References

1. Prister, B. S., Nosko, B. S. (1994). *Dovidnyk z ahrokhimichnoho ta ahroekolohichnoho stanu hruntiv*. Kyiv: Urozhay.
2. Tarariko, Yu. O. (2007). *Formirovanie ustoychivyykh ahroekosistem*. Kyiv: DIA.
3. Novakovs'kyu L. Ya. (2015). *Natsional'na dopovid' shchodo zavershennya zemel'noyi reform*. Kyiv: Ahrar. Nauka.
4. *Pro zatverdzhennya Metodyky normatyvnoyi hroshovoyi otsinky zemel' sil's'kohospodars'koho pryznachennya: postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny # 831 vid 16.11.2016*. (2016). Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/831-2016-p>.
5. Halushkina T. P., Hranovs'ka L. M., Kysel'ova R. A. (2013). *Ekolohichnyy menedzhment ta audyt*. Kherson: Oldi-Plyus.
6. *Proekt Zakonu pro ekolohichne strakhuvannya*. (n. d.). Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=1046&skl=5.
7. Rusan, V. M., Sobkevych, O. V., Yurchenko, A. D. (2012). *Orhanizatsiyno-ekonomichni instrumenty derzhavnoyi ahrarnoyi polityky v Ukrayini*. Kyiv: NISD.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2017 р.